نگاهی به خاستگاه حوزه علمیه

نخستین بذر شجره مبارکه حوزه علمیه در عهد نبوت پاشیده شد. علم و تعلیم مفاهیمی نبودند که بعدها بر اثر تماس فرهنگ‌های یونانی و پارسی و... بر جامعه اسلامی وارد شده و در افکار مسلمانان رسوخ یافته باشند. مراجعه به متون اصیل اسلامی (قرآن و سنت) این حقیقت را به خوبی آشکار می‌سازد که همگام با اولین آیات وحی الهی، تعلیم و تعلم در جامعه اسلامی مطرح بوده است.

بارزترین مشخصه عرب قبل از اسلام جهل و بی فرهنگی آنان است. اگر چه در شمال و جنوب شبه جزیره عربستان فرهنگ‌ها و تمدن‌هایی وجود داشته‌اند اما در قسمت مرکزی و نیز در مکه و مدینه آثاری از یک فرهنگ و تمدن اصیل دیده نمی‌شد. قبل از اسلام در قبیله قریش فقط هفده نفر می‌توانستند بنویسند. البته اگر عدد نویسندگان بیش‌تر یا کم‌تر از این هم که باشد، وجود آنان هیچ نقش اساسی در ساخت فرهنگ و تمدن جامعه عرب قبل از اسلام نداشته است. بهترین شاهد این مدعا، نبودن حتی یک دست‌نویس از عرب آن روز است. اما همین جامعه بعد از اسلام تحولی شگرف و اساسی داشته است به طوری که موجب تعجب مورخان و جامعه شناسان شده و کلمات گوستاولوبون شاهدی بر این مدعا است.

پیامبر اکرم(ص) از نخستین روزهای بعثت، دعوت به اسلام و آیین توحید را آغاز کرد و در دوران رسالت خویش در مکه و مدینه موفق شد تا گروه زیادی از مردم را به دین اسلام فراخواند.

سه سال اول بعثت، دعوت به صورت خصوصی انجام می‌شد و از محدوده خویشاوندان و آشنایان فراتر نمی‌رفت که علت این امر هم شرایط حاکم بر محیط آن زمان بود.

با نزول آیه «فاصدع بما تُؤمِر» (آن‌چه را مأمور گردیده‌ای آشکار کن) دوران دعوت عمومی پیامبر شروع شد و آن زمانی بود که چهل نفر پیش از آن به دین اسلام گرویده بودند و پایه‌های اجتماعی دینی مسلمانان نیرو گرفته بود و مسلمانان به مثابه گروهی صاحب اندیشه و دینی که بر پایه توحید استوار است شناخته می‌شدند.

بنابراین می‌توان خاستگاه حوزه‌های علمیه و مهد اصلی پیدایش اولین مجامع علمی و جلسات درسی علوم اسلامی را شهر مکه و یا به عبارت دیگر خانه رسول اکرم(ص) دانست.

حوزه علمیه مکه

قبل از این‌که به جزئیات این حوزه علوم اسلامی بپردازیم به طور خلاصه به ویژگی‌های اصلی و مهم حوزه علمیه مکه اشاره می‌کنیم:

۱- وجود معلم و سرپرستی همچون رسول گرامی خدا حضرت محمد(ص) که در واقع بنیانگذار حوزه‌های علمیه بود و در سایه چنین استادی، شاگردان عالی‌ترین مفاهیم الهی و انسانی را در مکتبی که ارتباط مستقیم با وحی داشت توسط معلم اول که گفته‌های او به یقین از هرگونه خطا و اشتباه مصون بود دریافت می‌کردند.

۲ - وجود شاگردان روشن ضمیر و بارزی همچون علی بن ابی طالب علیه السلام و حضرت خدیجه و بسیاری از اصحاب درجه اول آن حضرت که اجتماع آنان گرمابخش دل‌های آن‌ها و روشنی بخش دیار تاریک و سراسر جهل مکه بود.

۳ - متون آموزشی غنی و کامل که همان قرآن و سنت و فرمایشات پیامبر اکرم بود.

۴ - سادگی و وضوح مسائلی که مطرح می‌شد و بیان دقیق‌ترین و عالی‌ترین مفاهیم و مسائل علمی با ساده‌ترین بیان و روشن‌ترین تعبیر.

۵ - همگانی بودن آموزش بر اساس تفکر اصیل اسلامی؛ یعنی همان تلازم علم و تکلیف که این قاعده همه مسلمانان را در بر می‌گرفت.

با توجه به ویژگی‌های فوق باید گفت که حوزه علمیه مکه معظمه با آغاز نزول وحی به رسول گرامی در غار حرا با نزول آیات مبارکه سوره علق شروع گردید.

پیامبر اکرم مأمور ابلاغ وحی و تعلیم قرآن کریم به مردم بود و در طول سیزده سال (از بعثت تا هجرت) حدود دو سوم از قرآن در مکه نازل شد و به حکم آیه «و انزلنا الیک الذکر لتبین للناس ما نزل الیهم و لعلهم یتفکرون» (ما قرآن را بر تو نازل کردیم تا برای مردم توضیح دهی امید که آن‌ها اندیشه کنند) مکلف بود کلام خدا را همان‌طور که بود به مردم ابلاغ و مشکلات آن را برای ایشان حل کند و به همین دلیل ابتدا از نزدیک‌ترین کسان خود که اولین آن‌ها حضرت علی بن ابی طالب و حضرت خدیجه بودند، تعلیمات قرآنی را شروع نمود.

این حلقه‌های دروس الهی در خانه حضرت خدیجه و شعب ابی طالب و بازار عکاظ و کعبه مکرمه و ادامه آن در خانه ارقم بن ابی الارقم مخزومی (م ۵۵ ق)تشکیل می‌گردید که مربوط به دسته یا شعبه یا عقیده‌ای خاص نبود و تنها تلاش آنان کار علمی در راستای دستورات کلی اسلامی بود اما چون با دشمنی شدید بزرگان قریش مانند ابوسفیان، ابولهب، ابوجهل، و امثال آن‌ها مواجه بودند، غالباً نشر احکام قرآنی و اقامه واجبات الهی در حال اختفا انجام می‌گردید. پس از فتح مکه حوزه‌های تعالیم قرآنی و هدایت مردم و پاسخ به سؤالات و اشکالات مسلمانان در مسجدالحرام و در بعضی نقاط مکه تشکیل می‌گردید که بیش‌ترین تعلیم دهندگان آن از شاگردان مکتب علی علیه السلام بودند.

مسجد؛ پایگاه اصلی حوزه‌های علوم اسلامی

حوزه از مسجد شکل گرفت. ابتدا نام حوزه علمیه مطرح نبود بلکه مساجد نخستین فضاهای تدریس و مقر تشکیل حوزه‌ها بود و با گسترش سطح فرهنگ و تمدن شیعه فعالیت آموزش در حوزه‌ها نیز رفته رفته گسترش یافت. فراهم شدن امکانات بیش‌تر موجب به وجود آمدن مکان‌های مناسب برای تحصیل علوم دینی گردید و حوزه‌ها و مدارس به تبعیت از مساجد به منظور پاسخ گویی به دو عملکرد عبادی و آموزشی مکمل یکدیگر بودند.

بنابراین مسجد خاستگاه آموزش اسلامی است؛ چون سنگ بنای اسلامی در مساجد نهاده شد. مسجد محل عرضه اولین تشکل‌های آموزشی عمومی و در حقیقت جایگاه گردهمایی عموم مردم، فارغ از هر قید و نژاد و مال و مقام بود.

آموزش در مساجد بر محور خواندن و فهم قرآن و تعلیم چگونگی انجام فرایض دینی استوار بود. این شکل آموزش در مسجد به عنوان یکی از ویژگی‌های نظام طلبگی تلقی شده و هنوز هم حلقه‌ها و جلسات علمی و درسی طلاب در مساجد دایر است.

به هر حال اولین تشکل‌های آموزش علوم اسلامی توسط معلم و مؤسس اول یعنی وجود مقدس پیامبر اکرم شکل گرفت.

مواد درسی در این حوزه کلمات نورانی وحی و آیات الهی بود که روشنگر دل‌های تازه مسلمانان و حتی غیر مسلمانان می‌شد.

شاگردان این حوزه کسانی بودند که دل و جان خود را به پیامبر سپرده و به مسیر حق و حقیقت هدایت شده و دین اسلام را پذیرفته بودند. آن‌ها همان تشنگان وادی جهل و ظلمت بودند که پیوسته از معارف بلند اسلامی سیراب می‌شدند. بنابراین بسیاری از شاگردان این حوزه سواد خواندن و نوشتن هم نداشتند اما گاهی از بهترین و ممتازترین شاگردان مکتب و حوزه محمدی به حساب می‌آمدند؛ درس استاد را که همان آیات الهی بود بر لوح دل می‌نوشتند و از حافظان ممتاز آیه‌های قرآن بودند.

حوزه مکه به یک تعبیر همه تازه مسلمانان را آموزش می‌داد و در حقیقت همه مسلمانان مکه شاگردان و دانش پژوهان آن بودند. افرادی هم به شکل خاص در این حوزه آموزش می‌دیدند. حضور به این شکل در حوزه دروس آسمانی مکه که مدرس آن پیشوای مدرسان جهان و بزرگ پیامبر خدا حضرت محمد صلی ا... علیه و آله و سلم بود با انتخاب ویژه آن حضرت همراه می‌گردید. هرگاه پیامبر، شخص را مستعد پذیرش احکام و معارف والای اسلامی می‌دیدند او را به سوی خود می‌خواندند، نسبت به وی تعالم بیش‌تری در نظر می‌گرفتند و رفته رفته او را برای تدریس و تبلیغ آیین اسلام آماده می‌کردند. بنابراین در ابتدا استاد حوزه تنها خود پیامبر اکرم بودند اما با پیشرفت اسلام اساتید دیگری هم تربیت شدند و توسط آن حضرت به نواحی مختلف عربستان و یمن اعزام می‌شدند تا قرآن را بر مردم بخوانند و احکام اسلامی را به آنان تعلیم دهند.

این حوزه با فتح مکه، دانشگاه بزرگ اسلامی شد و پس از پیامبر خدا حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام و عبد ا... بن عباس اساتید این حوزه نوظهور اسلامی بودند.

منبع: حوزه نت